

T Mindenekelőtt a műemlékvédelemről – mint tudományos alapokkal rendelkező, összetett diszciplínáról – s benne arról a speciális kutatásról lesz szó, amely szoros összefüggésben áll a hazai művészettörténet tudomány feladataival, módszertanával és eredményeivel. A két terület szoros kapcsolata és egymásra utaltsága még a mértékadó művészettörténész körökben sem olyan közismert, mint amilyen nagy jelentőséggel bír. Pedig előbbi valójában nélkülözhetetlen módszertani eszköze az utóbbinak, miközben az általa napvilágra hozott összefüggéseket természetesen más tudományok is egyre inkább hasznosítják. A rá irányuló kitüntetett figyelmet a szakma ellehetetlenítésével párhuzamosan növekvő, szorult és bizonytalan helyzete különösképpen indokolja. Ez a megállapítás sajnos éppúgy vonatkozik az egyedi esetekre, mint a városléptékű feladatokra.

¶ Kétségtelen tény, hogy a műemlékvédelem, amelynek legfőbb társadalmi szerepe nem a művészeti értékkel bíró, öröklött épületállomány szelektálása, hanem megőrzése (s ilyen értelemben az összetett szó két tagja közül az igazi hangsúly a másodika: a védelemre esik), eredetét és elméleti célkitűzését tekintve akkor is beletartozik a művészettörténet tárgykörébe, ha működését a társadalmi-gazdasági körülmények folyamatosan befolyásolják, vagy ha gyakorlati ügyei olykor egészen más területekre irányítják.

¶ Tanúsítja ezt a művészettörténet ön maga számára létrehozott két, egymással kölcsönhatásban lévő, de metodikailag különválasztható kategóriája, amely a szélesebb értelemben vett szakma művelésében részben gyakorlati, részben tudományos feladatokat határoz meg. Az első és legfontosabb a német Gegenstand-Sicherungból magyarra fordított tárgy/műtárgy-biztosítás az építészet és a képzőművészet forrásának, egyszerűbben magának a vizsgált, létező dolognak önnön fizikai valóságában történő megőrzését jelenti. Ezt követi ugyanennek a tárgynak a különböző szinteken megfogalmazható és nyitottsággal értelmezhető interpretációja (bemutatása, ismertetése, értelmezése). Lényegében hasonló módon összegezhető és állíthatók értékrendbe a műemlékvédelemmel szemben támasztott legfőbb kívánalmak is. Ebből a szempontból a különbség abban rejlik, hogy míg a még ma is jelentős részben a művészettörténet érdekszférájába tartozó muzeológia méretüket tekintve kisebb, könnyebben

a napi küzdelem manapság gyakran elfedi és elfeledteti azt a tényt, hogy a műemlék valójában olyan művészeti és történeti emlék, amelyet közös feladat megőrizni és átadni az utókornak

kezelhető, eredeti környezetükből már kiszakított s talán egyértelműbben definiálható műtárgyakkal foglalkozik, a számtalan változó funkciónak megfelelni kényszerülő épületek folyamatosan ki vannak téve a társadalmi-gazdasági mozgásoknak és az ezekből fakadó anyagi érdekeltségnek. A napi küzdelem manapság gyakran elfedi és elfeledteti azt a tényt, hogy a műemlék valójában olyan művészeti és történeti emlék, amelyet közös feladat megőrizni és átadni az utókornak.

¶ Visszatérve a fenntartás és az interpretálás kulcsfogalmaihoz, ezek magukban foglalják a műemlékvédelem megannyi, közlőről nézve igen szerteágazóknak tűnő, kisebb-nagyobb teendőjét az értékeléstől a helyreállításon át a publikációig vagy az előadásig. Azt is látnunk kell azonban, hogy valódi hatásukat csupán állandó egymásra utaltságban, esetenként fordított sorrendben tudják kifejteni. Tudni kell például, milyen értéket képvisel egy lakóház, egy gyárképmény, egy oltár vagy egy lépcsőkorlát ahhoz, hogy megmaradásáért erőfeszítéseket tegyünk. Vagy ellenkezőleg: némiképp bornírt dolog elemezni annak a történeti objektumnak az építészeti értékeit, amelyről – erőfeszítéseink ellenére – már eleve tudjuk, hogy sorsára kell hagynunk, sőt nemegyszer szemet kell hunynunk a bontása fölött. Ezt csupán a megőrzés manapság gyakran egyetlen rendelkezésre álló módja, az utókor számára történő dokumentálás ethosza indokolhatja. Miközben nemegyszer pontosan tudjuk, mit kellene s lehetne tenni fenntartása érdekében.

¶ Szóhasználatunkban gyakran keverednek különböző fogalmak. Éppen ilyen maga a kutatás. Ismeretes, hogy a műemlékvédelemben is létezik az a fajta gyűjtőmunka, amelyet szokás művészettörténeti kutatásnak hívni, és amely – kiindulópontját tekintve – valóban annak is számít. Különböző gyűjteményekből, könyvtárakból, levéltárakból – sokszor nem kevés fáradsággal – egybehozni és rendezni valamely nagyobb együttes, konkrét épület, esetleg egy-egy berendezési tárgy történetére vonatkozó írott és képi forrásokat. Ehhez az adott szakember vérmérsékletétől függően hosszabb-rövidebb leírás, illetve összefoglaló is társul, ami a fényképekkel és a tervanyagok másolataival együtt régebben alapját képezte a felújítások előkészítésében oly nagy szerepet játszó, mára azonban fokozatosan fölöslegessé nyilvánított elődokumentációknak,

Némiképp bornírt dolog elemezni annak a történeti objektumnak az építészeti értékeit, amelyről – erőfeszítéseink ellenére – már eleve tudjuk, hogy sorsára kell hagynunk, sőt nemegyszer szemet kell hunynunk a bontása fölött.

A régi budai városháza (Szentháromság tér 2.) emeletének korábbi, 15-17. századi falai, 2016

védetté nyilvánítási dokumentációknak vagy a gyakorlatiasabb célból megszülető kutatói szakvéleményeknek. Manapság az értékleltárak tudományos dokumentációiban van a helyük. Nem kétséges, hogy ez a nem csupán szükséges, de jó esetben igen tiszteletreméltó, komoly munka képezi a súlyos hátralékkal birkózó magyarországi topográfiai munka alapját is. Mindnyájan tudjuk, milyen nagy szükség volna az egyes emlékek minél alaposabb, különböző szintű analitikus feldolgozására.

*inkább nevezhető
olyan tudományos
jellegű
tevékenységnek,
amely
nélkülözhetetlen
bázisát adja a
még elvégzendő
további elméleti
és gyakorlati
feladatoknak*

¶ Mégis szeretném hangsúlyozni, hogy amennyiben a tudomány művelésének legfőbb kritériuma az önálló gondolkodásra épülő, eddig ismeretlen összefüggéseket feltáró, új eredmény felmutatása, sem a műemlékjegyzék készítése, sem az inventarizáció, sem a hagyományos értelemben vett topográfia nem sorolható ebbe a kategóriába. Inkább nevezhető olyan tudományos jellegű tevékenységnek, amely nélkülözhetetlen bázisát adja a még elvégzendő további elméleti és gyakorlati feladatoknak. Ha elfogadjuk az imént említett kategóriákat, az interpretáció alsóbb szintjein foglal helyet.

¶ Lényegét tekintve különbözik ettől az a fajta, igen összetett kutatási folyamat, amelyben döntő tényezővé válik az épület helyszíni vizsgálata. Sokszor és sokan leírták már, mégsem lehet elégszer ismételni, hogy a magyarországi műemléki gyakorlatban kialakult ilyen típusú tevékenység eredményességét jelenleg is a különböző tanultságú munkatársak (építész, régész, restaurátor, művészettörténész) együttes részvétele és eltérő tudásanyaguk kölcsönhatása garantálja. Hangsúlyozva persze, hogy egy jó helyreállítás létrejöttében fontos szerepet játszik a múlt iránt érdeklődő régész, művészettörténész és az alkotó építész alapvető szemléletbeli különbözőségének megőrzése.

¶ A tudományos nézőpont a műemléki kutatás kérdésfeltevéseiben és a rájuk adott válaszokban ölt testet. Nem gondolhatjuk, hogy egy-egy műemlék keletkezésének, évszázados létének és környezetre gyakorolt hatásának elemzése kimerülhet abban, hogy megállapítjuk, milyen anyagokból épült és hány periódusa volt. Ha szerencsénk van, a kibontott későbbi falak vagy vakolatrétegek alól eddig ismeretlen műalkotások, falfestmények, díszes padlók, boltozatok, ritkán különleges tárgyak bukkannak napvilágra. Hány és hány ilyen részlet szolgált értékes forrásként már eddig is a művészettörténet tudományát. Az igazság kedvéért megjegyezve, a régészeti feltárások révén előkerülő maradványokhoz hasonlóképpen. Nem kell azonban szenzációra lelnünk ahhoz, hogy eredményeket tudjunk felmutatni. Különböző mértékben ugyan, de akármelyik templom, vár, kastély, lakóház, esetleg kaszárnya, malom, magtár vagy szobor stb. a maga általános vagy egyedi formai, stílusbeli, technológiai megoldásaival bővíti építészettörténeti ismereteinket. Emellett fontos hangsúlyozni, hogy

Falkutatás során épen előkerült 19. század végi falfestés a mátészalkai református templomban, 2019

Különböző mértékben ugyan, de akármelyik templom, vár, kastély, lakóház, esetleg kaszárnya, malom, magtár vagy szobor stb. a maga általános vagy egyedi formai, stílusbeli, technológiai megoldásaival bővíti építészettörténeti ismereteinket.

létrejöttük és többszöri átalakításuk a legapróbb részletekig – építettöik kiléte, szándéka és lehetősége szerint – minden korszakban másként és másként magyarázható, rávilágítva eddig ismeretlen helyi vagy tágabb társadalmi összefüggésekre.

- ¶ Akár álló falak, homlokzatok, belső enteriőrök, akár föld alatt lévő objektumok vizsgálatáról van szó, az elsődleges forrás mindig maga az épület, a műtárgy, nem a róla szóló szakirodalom vagy levéltári egység. Igaz ez akkor is, ha tudjuk, hogy előzetes tájékozódás nélkül nem szabad hozzányúlni a falakhoz. Mivel a régi épületek bizonyos részei az idők során föld alá kerülhettek, a feltárás egyidejűleg restaurátori, régészeti és művészettörténeti feladat. Az újabban kialakult fogalomzavar miatt azonban nem árt tisztázni, kinek mi a szerepe a helyszíni kutatásban.
- ¶ A falkutatás valójában egy gyakorlati módszer. Segítségével különböző építőanyagok és építési szakaszok szétválasztása révén a más-más jellegű falszövevek, valamint az egymásra rétegződött vakolat- és festésrétegek feltárásával relatív kronológiába lehet állítani bizonyos jelenségeket. A rétegenkénti bontás technikáját – kellő gyakorlattal – bárki elsajátíthatja, ahogy a pontos dokumentálási műveleteket is. Kétségtelen tény, hogy ez a módszer a régészetben alakult ki, de semmiképpen nem hozható közös nevezőre magával a régészet tudományával. A régészet ugyanis nem korlátozódik az árkokban mutatkozó úgynevezett objektumok leírására és elemzésére, hanem az idők során felhalmozódó, szerteágazó tudás birtokában, az előkerülő leletanyag sokrétű analízisével igyekszik eredményeit valamely már ismert kultúra összefüggéseiben láttatni. A két dolog esetében másról van tehát szó, részben ezért nem tartom helyesnek az „épületrégészet” kifejezést (tartalmát tekintve akkor már inkább az „épületásatás” megfogalmazás tűnne megfelelőnek, ez azonban elég bután hangzik). Hasonló okokból önmagában egy szépen, rajzban, fényképekkel együtt dokumentált jelenségsor ugyanígy nem része sem a műszaki tudományok körébe tartozó építési technikák, sem az építőművészet történetének. Ugyanez vonatkozik a restaurátori szondákban mutatkozó festésrétegek precíz, de a teljes épület összefüggéseit figyelmen kívül hagyó leírására is.

¶ A történettudományok keretein belül rokonságban állnak, de az archeológia (régiségtan) és a művészettörténet már régóta önálló tudomány. Éppen eltérő látásmódjuk és egyedi sajátosságaik miatt oly hasznos együttműködésük a műemléki kutatásban. Sőt! Egyes épülettípusok esetében (például: várak, városfalak, középkori templomok vagy lakóházak) a régészeti és a művészettörténeti vizsgálat szétválasztása teljesen értelmetlen. Mégis határozottan ki kell jelenteni, hogy az álló építészeti alkotások (eltekintve a szigorúan vett néprajz vagy az ipartörténet tárgykörébe sorolandóktól), szerkezeteikkel, kőfaragványaikkal, az esetleg bennük található falfestményekkel és berendezésekkel együtt az építészettörténet s így a művészettörténet hatáskörébe (is) tartoznak. Régóta tartó s ugyancsak ki nem beszélt, komoly véleménykülönbségek fogalmazódnak meg az építészettörténet hovatartozásának kérdéséről, amelyben a társadalomtudományokkal, jelesül a művészettörténettel szemben napjainkban éppen a műszaki tudományoknak áll a zászló. Többek között ennek is köszönhető, hogy egyes építész körökben elfogadottá vált a műemlékvédelem háttérbe szorításának majd intézményrendszere felszámolásának részben politikai, részben praktikus, a beruházások megvalósítását megkönnyítő szándéka. Az igazság persze egy ilyen jellegű felvetésben sohasem lehet kizárólagos. Mindkét megközelítés lehet érvényes, éppen ezért valódi eredményre, akár az egyes konkrét épületek, akár átfogóbb jellegű összefüggések esetében csupán a közös gondolkodás, a határok lebontása vezetne.

¶ A helyszíni adatok megfelelő kontextusba való helyezésében – eredményességét tekintve – természetesen nem a diploma fajtája számít, hanem a nézőpont és a célkitűzés. A tudományos kutatás nem a meglévőre vagy az eljövendőre koncentrál. Ha a helyszínen praktikus akadályokba ütközik is, lehetőleg mindig a teljes egész megismerésére törekszik. Még akkor is, ha természetesen egy régebbi érték kedvéért nem pusztít el egy újabbat. Szeretné tudni, hogy a szóban forgó templom, kastély vagy lakóház hogyan nézett ki az egyes korszakokban, miképpen változott alaprajza, tömege, térszerkezete, tetőformája. Mikor és hányszor cserélték ki nyílászáróit és padozatát? Megpróbálja értelmezni azokat a falkutatás révén előkerült s a falszövegben mutatkozó, akár egészen apró jelenségeket is, amelyek valamiféle részleges beavatkozásról árulkodhatnak. Figyel a különböző tájegységek sajátos építőmesterei hagyományaira. Összehasonlít és értékeli. Formai és ikonográfiai összefüggéseket, stíluskapcsolatokat keres. Mindez azonban nem elég, hiszen anélkül, hogy tudná, kik és miképpen hozták létre ezeket az alkotásokat, illetve hogyan alakították át őket mások a maguk céljaira, kik éltek benne, nem képes közel kerülni hozzájuk. Az alkotói invenció és az építtető szándéka, szemléletmódja ugyanúgy része annak a kutatásnak,

amely tágabb értelemben valamely kisebb-nagyobb korszakot, a múlt egy szelét képes akár teljesen új megvilágításba helyezni. Az építészeti ismeretek éppen attól válnak történettudománnyá, hogy ilyen jellegű, átfogó kérdésekre keresik a választ.

*igazi, analitikus
feldolgozáson
és önálló
gondolkodáson
alapuló
szintézisben testet
öltő tudományos
eredmény csak
akkor születhet, ha
a kutatás irányítói
és résztvevői
nagyjából
mindvégig
ugyanazok*

¶ Az elmúlt több mint fél évszázad hazai tapasztalata e téren igazolta, hogy a műemléki kutatás vertikálisan nem osztható részekre sem a régészet, sem a művészettörténet vonatkozásában. A jó kérdéseket ugyanis csak az tudja feltenni, akinek volt módja legapróbb részleteiben megismerni magát az elsődleges forrást, az épületet. Ez éppúgy érvényes a rétegsorok elemzésére és a leletanyag feldolgozására támaszkodó hagyományos régészeti munkára, mint arra a fal-szövetvizsgálatok elemzéséből kiinduló kutatásra, amely éppen helyszíni ismeretei miatt már célzottan képes kézbe venni a szükséges levéltári forrásokat és kiadványokat. Valójában arról van szó, hogy igazi, analitikus feldolgozáson és önálló gondolkodáson alapuló szintézisben testet öltő tudományos eredmény csak akkor születhet, ha a kutatás irányítói és résztvevői nagyjából mindvégig ugyanazok. Akár egyetlen személyről, akár, szerencsésebb esetben, egy nagyobb munkacsoportról van szó. Az eddig elmondottakból remélhetőleg kiderül, hogy a feladat semmiképpen sem darabolható olyanformán, hogy a művészettörténész, esetleg a levéltáros beül majd a könyvtárba/levéltárba, a régész kimegy a terepre, azután ezt összerázza születik majd valami. Más kérdés, hogy hazánkban a kezdetektől fogva szinte teljesen hiányzik az ilyen típusú munkához szükséges technikus, rajzoló, illetve laboratóriumi háttér, ami sok helyen még ma is nehezíti a feladatok elvégzését.

¶ S még valami. A műemléki vagy helyszíni épületkutatás nem azonos a restaurátori kutatással még akkor sem, ha ez utóbbit a gyakorlatban ugyanúgy falkutatásnak nevezik. Az előbbi mindenképpen átfogóbb kategória. Tanultságánál fogva a szakosodott restaurátor kutató speciálisan a kőanyag, a falkép, illetve a fából, fémből készült berendezési tárgyak anyagának minőségével, egymásra rakódott rétegeinek elemzésével és történetével foglalkozik. Egyenrangú tagja annak a teamnek, amelynek tagjai a helyszínen közösen gondolkodva próbálják megismerni az épített alkotások vagy a műtárgyak múltját.

¶ A mindenkori kutató feladata végigkísérni azt a folyamatot, amelynek során az építész, a restaurátor és a többi közreműködő munkája révén – lehetőség szerint

A jó kérdéseket ugyanis csak az tudja feltenni, akinek volt módja legapróbb részleteiben megismerni magát az elsődleges forrást, az épületet.

A szentivánfai kat. templom homlokzatán feltárt középkori lvsoros párkány, 1996

A kőszegi Festetics-Chernel-ház évszámos homlokzata, 2000

minél többet megőrizve eredeti értékeiből – a műemlék megújul. Rögtön te-
gyük hozzá, már ha a mai körülmények között erre valódi lehetőség kínálko-
zik. A kivitelezés általában hosszúra nyúló folyamatában előkerülhetnek addig
még feltáratlan jelenségek, új összefüggések. Alkotó részvételére mindenek-
előtt éppen amiatt van szükség, mert ő az, aki a legkisebb porcikájáig jól ismeri
az épületet. Tudja, hogy egyes korszakaiban milyen megoldásokat, falazatokat,
padozatokat, nyílászárókat stb. alkalmaztak, mi idegen tőle, s mi áll közelebb
szellemiségéhez.

¶ Visszatérve az írás első felében felvetett, a művészettörténetben megfogalmazó-
dó és a műemlékvédelemben is érvényes két fő feladathoz, a helyszíni épület-
kutatás eredményei nem csupán az interpretáció magas szintű tudományos vo-
natkozásában jelentenek újat, de az építészeti bemutatást is szolgálják. Mint
a helyreállítási folyamat első fázisa, a kutatás teremt lehetőséget arra, hogy
megismerhetők legyenek olyan építészeti, művészettörténeti részletek és össze-
függések, amelyek láttatásával és magyarázatával maguk a műemlékek, általuk
a helyi közösségek önismerete, tágabb értelemben pedig a hazai és az egyete-
mes kultúra is gazdagodhat. Ugyanakkor a helyszíni épületkutatás azzal, hogy
mind a tudomány, mind az idegenforgalom számára új témákat teremt, s rájuk
irányítja a figyelmet, elősegíti a frissen feltárt műalkotás megőrzését. Oly mó-
don hoz napvilágra eddig ismeretlen értékeket, hogy mindeközben ismételt
tudatosítja a szakma és a szélesebb rétegek számára a műemlék fontosságát.
Hozzáteszem: legalábbis egy egészséges társadalomban.

¶ Összefoglalóan elmondható, hogy a műemlékekben testet öltő szellemi folya-
matok megismerésének szándéka nélkül a mára teljesen szétzilált, de remé-
nyeink szerint a közeljövőben feltámadó szakma és újjáalakuló intézményrend-
szer nem tarthat igényt arra, hogy része legyen a hazai tudományos közéletnek.
Művészettörténeti szemlélete máig alapvető. Igazolja ezt maga a vizsgálódás és
a tevékenység terepe, amely egyben a művészettörténet tárgya is. Benne gyö-
kereznek kérdésfeltevésai, és közvetlenül hozzá kapcsolódnak új eredményei,
amelyek elsősorban a helyszíni épületkutatásra támaszkodó tudományos mun-
ka révén születhetnek meg. Ugyanakkor a műemlék-helyreállításokban érvé-
nyesülő, az eredetit a megújuló részletekkel, esetleg a környezettel együtt értel-
mező kortárs építészettörténet ugyancsak a művészettörténetből táplálkozik.
Mindezek tudatában értetlenül állunk azok előtt a törekvések előtt, amelyek
a tudományos munkát egyre inkább kiszorítva az örökségvédelmi hatóság napi
ügymenetéből, úgy tűnik, nem tulajdonítanak jelentőséget sem a műemléki ku-
tatás során kialakult módszertan, sem az ennek révén felhalmozódott speciális
művészettörténeti ismeretanyag hasznosíthatóságának.

*értetlenül állunk
azok előtt a
törekvések előtt,
amelyek
a tudományos
munkát egyre
inkább kiszorítva
az örökségvédelmi
hatóság napi
ügymenetéből,
úgy tűnik, nem
tulajdonítanak
jelentőséget sem a
műemléki kutatás
során kialakult
módszertan, sem
az ennek révén
felhalmozódott
speciális
művészettörténeti
ismeretanyag
hasznosítható-
ságának*

„A náci hatalmas katonai iskola építésébe kezdtek ezen a helyen, nem messze az 1936-os olimpia központi létesítményeitől, de a munkákat sosem fejezték be. A háború után a szövetségesek megpróbálták felrobbantani a romokat, de kiderült: az örökkévalóságnak tervezett hitleri épület-lázálmoktól nem egyszerű megszabadulni. Végül romlerakónak használták a területet – így alakult ki a mai domb, amit aztán befásítottak. A hatvanas évek elején azonban az Egyesült Államok felismerte a dombocska addig rejtőző pozitívumait, és lehallgatóállomást telepített rá. Ez egészen a rendszerváltásig működött.” (Kovács Dániel)